

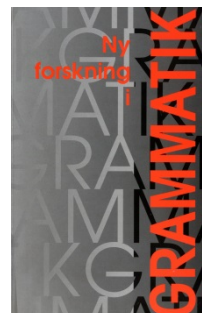
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Sætningsspidsens udfyldning
– observationer fra et talesprogsmateriale

Forfatter: Henrik Jørgensen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 20, 2013, s. 183-202

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2013

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sætningsspidsens udfyldning – observationer fra et talesprogsmateriale

Henrik Jørgensen

1. Indledning

De følgende bemærkninger om hvordan sætningsspidsen¹ udfyldes på dansk, bygger i hovedsagen på et talesprogsmateriale som jeg har ledet indsamlingen af gennem de sidste fire år. Materialet er optaget på en række skoler i Århus, hvor de fleste af børnene er tosprogede. På den ene skole er der dog et dusin børn der kun kan dansk. Min undersøgelse bygger hovedsagelig på hvad denne delgruppe i undersøgelsen har præsteret i spontan samtale.²

2. Udfyldning af sætningsspidsen i den hidtidige litteratur

Den hidtidige litteratur om udfyldningen af sætningsspidsen har mest været orienteret omkring de store linjer. Det er en velkendt kendsgerning at stort set alle ledtyper kan stå der, og at det er meget få enkeltfænomener der er udelukket. Alle valensbundne led kan udfylde pladsen, og ligeså en væsentlig

-
1. Ordet 'sætningsspidsen' er brugt her som en intuitiv positionel betegnelse. I en traditionel Diderichsenssk sammenhæng ville termen dække hvad der her betegnes 'Fundamentfelt' og 'Ekstraposition til venstre'. Da begge disse syntaktiske fænomener synes at være relaterede til de samme operationer i forhold til tekstsammenhængen, anvender jeg 'sætningsspidsen' som samlebegreb. Derudover indtages eksempler på inkvit med inversion. Hos Hansen og Heltoft (2011: 1651-4) regnes den slags eksempler for 'indbygning', altså en separat kategori (sml. også Heltoft 1990, 1991), og hvis det ikke var for den formelle parallel, kunne den slags eksempler have været udeladt. Siden de nu inddrages, bliver begrebet 'sætningsspids' så meget mere nødvendigt som samlebegreb.
 2. Kort om baggrunden for materialet: Instituttet (den gang Nordisk Institut) var blevet bedt om at lave en undersøgelse der kunne vise hvordan og hvor hurtigt tosprogede børns dansk nærmede sig standardtalesprog. Jeg påtog mig opgaven og eksperimenterede en del med forskellige forhold, især mulighederne for at lave kvantitativ analyse af sproglige forhold. Problemet var i nogen udstrækning at basis for undersøgelsen måtte oparbejdes samtidig med undersøgelsen selv, og det var ikke lige nemt at lave ræsonnable sammenligninger. Da en af skolerne havde ca. 60% etsprogede børn, var der dog indbygget en slags kontrolmateriale som vi kunne støtte os på i analysen.

del af de ubundne led, dog undtagen negationen *ikke* og de kommunikative partikler af typen *jo, sgu, da, nu* (Jørgensen 2000: 81-83). Lige så velkendt er det at udfyldningen i mange tekstenr er forholdsvis stereotyp; de fleste sætninger har subjektet på fundamentfeltet. Der er blevet gjort ret lidt ud af fordelingen af ledtyper; de kvantitative forhold er aldrig blevet undersøgt til bunds. I almindelighed opfatter folk som bliver spurgt, sætninger som grammatiske, uanset om det er hvad man ud fra en intuitiv vurdering ville opfatte som sjældne typer der bliver placeret i sætningsspidsen.

Hvis man laver statistik på fænomenet, får man at se at subjektet dominerer stærkt. Fx lavede Hanne Raben Smidt et speciale i 1971 til KU på basis af samtlige forsider fra Information og Politiken gennem et halvt år (Smidt 1971); her udgør subjekterne 85% af alle fundamentfelter. For en halv snes år siden lavede en specialestuderende ved dav. Nordisk Institut i Århus en statistik på basis af mere blandede genrer. Her udgjorde subjekterne ca. 70% af alle fundamentfelter, og indholdsadverbialer udgjorde stort set resten (Buhl 2004). Statistik af den art gør det egentlig ret påfaldende at de fleste sprogbrugere kan sondre så sikkert mellem hvad der er grammatisk og ugrammatisk i udfyldningen af F; inputtet kan tilsyneladende ikke være ret massivt når det kommer til de mere marginale typer. Det peger på at der er en eller anden projektiv generalisering på færde, nogle kriterier der skal være opfyldt, og som sprogbrugerne intuitivt kan bruge til at afgøre om en sætning er acceptabel eller ej.

I typologisk sammenhæng er det vigtigt for den præcise karakterisering af dansk at der kan forekomme andet end subjekter i sætningsspidsen. Hvis kun subjektet var muligt, eller hvis subjektet havde en fast plads foran det finite verbum, ville der være tale om en rendyrket SVO-type. For en undersøgelse af sætningsspidsen er brugen af subjekt derfor relativt uinteressant; det er muligheden for at andre led forekommer, der for alvor siger hvad dansk anvender sætningsspidsen til.

I den hidtidige grammatiske litteratur er det afgjort Paul Diderichsen der har udkastet de mest visionære kommentarer til fænomenet, så væge de end er. Diderichsen skriver i 1936:

Tilbage bliver saa kun Pladsen foran Vb. finitum; her findes paa Dansk praktisk talt aldrig mere end eet Led, som vi her vil kalde Indleder-

leddet; dette led, hvis specielle Funktion belyses ved, at det savnes i Bydesætninger og mange Spørgesætn., kan udfyldes af ethvert som helst af de i det foregaaende opregnede Sætningsled og lejlighedsvis ogsaa af de fleste Underled, men i almindeligt Sprog vil det dog oftest være et Situationsled (ofte en Bisætning) eller Subjekter, man finder paa dette Sted; (...). Behandlingen af dette Indlederled, der paa een Gang er bestemmende for hele Sætningens indre Struktur og det Element der fortrinsvis betegner Sætningens Forhold til det foregaaende, er al Prosas Nerve, og den Frihed, hvormed det kan behandles, gør det til det vigtigste Punkt i en Deskription af et Værks Sætningsstruktur.

(Diderichsen (1936) 1966: 24)

Den trompet der gjalder i den sidste sætning, blev aldrig fulgt til dørs for alvor, undtagen i Diderichsens egen disputats om Skaanske Lov (1941). Det er simpelt hen tekstens sidste sætning, og den virker som indledningen til et værk der aldrig blev til. Nøgleordene som "Frihed" og "Prosaens Nerve" undgår ikke at ægge en sprogforskers fantasi; men dette er et punkt hvor vi selv må arbejde videre.

I Elementær dansk Grammatik (Diderichsen 1946: 191-3, uændret i 3. udg.) fremhæver Diderichsen tre hovedretningslinjer for hvorfor led kommer i fundamentfeltet:

- a. "Hensyn til Ledets Funktion i Sætningen", en formulering der dækker over at subjektet – hvis jeg ellers læser Diderichsens lidt kryptiske formuleringer rigtigt – har et forudkrav på at udgøre fundamentet. Samtidig er det også her at muligheden for et situationsbeskrivende fundament anføres.
- b. "Hensyn til det foregaaende", dvs. at led der ikke er subjekt eller situationsled, bliver placeret i F for at genoptage noget fra det den umiddelbare kontekst.
- c. "Udhævelse (Emfase)", dvs. at led kan rykkes frem for at få retorisk vægt, især gennem kontrast.

Alle tre hovedretningslinjer er formuleret ret vagt og skal næppe opfattes som alternativer i en mere formel forstand. Egentlig er det kun b., undtagelsen fra hvorfor subjektet eller situationsleddene ikke står i F, der for alvor giver konkrete fingerpeg om hvilke mekanismer vi kan regne med. Derudover ind-

fører Diderichsen to begreber som mærkeligt nok synes at være gået i glemme siden: ‘Genstandsfundament’, hvor pladsen udfyldes af “en Genstand, hvorom Sætningsindholdet udsiges”, og ‘Situationsfundament’ hvor pladsen udfyldes af “en situation, hvori Sætningsindholdet angives at foregaa” (Diderichsen 1946: 190-1).

Mikkelsen har ikke Diderichsens sætningsskema at støtte sit ræsonnement på, men alligevel er hans beskrivelse forbavsende tæt på. Hos ham finder vi også subjektets forrang sammen med reglen om emfase (Mikkelsen 1911: 574). Foranstilling af andre led end subjektet er ikke noget separat punkt. Mikkelsen diskuterer i afsnittet om “Stillingen i udsagnshovedsætninger” hovedsagelig mulighederne for at rykke adverbielle led op (Mikkelsen 1911: 574-579), og i afsnittene om stillingen af hensynsled og genstandsled (Mikkelsen 1911: 643-648) nævnes foranstilling kun som en mulighed i forbindelse med infinitiviske eller sætningsformede indirekte objekter (Mikkelsen 1911: 645).

Hansen og Heltoft (2011) har foretaget en opdeling hvor den rent topologiske funktion fortolkes under to principielt forskellige rammer: På den ene side lægges der vægt på sætningsspidsens funktion i forbindelse med sætningens modalitetsmarkering, og på den anden side forstås sætningsspidsens udfyldning ud fra en generel forestilling om hvordan der på denne plads etableres en reference som gør det muligt for modtageren at placere sætningens udsagn ud fra dets relevans. Det er det sidste begreb som i Hansen & Heltoft betegnes ‘fundament’ (Hansen & Heltoft 2011 III: 1700-2). Ifølge Hansen & Heltoft har sætningen således to typer af rammesætning: i forhold til det modale og i forhold til det referencepunkt i yderverden som modtageren skal bygge forståelsen af sætningen op på.

I et videregående perspektiv har beskrivelserne af fundamentfeltets udfyldning ofte trukket på teorier om funktionelt sætningsperspektiv. Det antages at det er sætningens fundering i referencer til konteksten der udgør det afgørende kriterium for hvad der kommer til at udfylde fundamentfeltet. Nogle af de mest interessante analyser af disse forhold skylder vi Simon Borchmann, som vi vender tilbage til nedenfor.

Det er åbenlyst at det funktionelle sætningsperspektiv er et yderst relevant og virksomt kriterium. Alligevel er det næppe dette fænomen alene der udgør ‘nerven i prosaen’. Min pointe er at sætningsspidsen nok kan bruges til at lede

modtageren ind igennem stoffet på en velorganiseret måde, men at brugen af sætningsspidsen har andre kommunikative aspekter ved siden af.

3. Teser

Det er som sagt en temmelig heterogen forsamling af led der kan stå på fundamentfeltet, og tilsvarende er gruppen af led der ikke kan stå der, heller ikke prægnant. Hvis man ser på et adverbialhierarki som Cinques (1999) eller for den sags skyld Mikkelsens (1911: 650, sml. Jørgensen (udk. a)), er det en diskontinueret gruppe. Den øverste ende af skalaen, nemlig de rene kommunikative partikler, er udelukket, og det samme gælder den rene negation *ikke*:³

- (1) *Ikke skal borgmesteren få en chance for at gøre det!
- (2) *Ikke har jeg set noget lignende.

Det er formentlig et specielt træk ved *ikke*, da de komplekse negationer som *aldrig* (negation + tid) og *ingensteds* (negation + sted) fungerer glimrende:

- (3) Aldrig skal borgmesteren få en chance for at gøre det!
- (4) Ingensteds har jeg set noget lignende.

Det synonyme *ej*'s forekomst er formentlig et stillån:

- (5) Ej fanger sovende mand sejr
- (6) Ej skal de udgyde Vin for HERREN, ej heller gøre Slagtoffer rede.
(Hoseas kap. 9 v. 4, oversættelse 1931)

Ordet *ej* forekommer også i kollokationen *ej heller*, som heller ikke er sjælden i fundamentfeltet; den bruges som parallelliserende adverbial efter en negativ sætning. I disse tilfælde er adverbialet dog ikke (alene) negerende, men tekstuel forbinder (og denne adverbialkategori er der ingen problemer med at anvende):

- (7) Ej heller vidste han, at den russiske del af linien skred meget langsomt frem (...)

3. Dele af afsn. 3 findes også i Jørgensen (udk. b)

(8) Ej heller er de fattige mere onde end andre

I forhold til en semantisk klassifikation er det tilsyneladende ret vilkårlige punkter der udelukkes fra fundamentfeltet.

Som det ses i gennemgangen af den etablerede forskning, har forekomsten af adverbielle led i sætningsspidsen fået relativt lidt opmærksomhed. Diderichsens adskillelse af genstandsfundament og situationsfundament synes fx ikke at være noteret af nogen, og reelt har forsøgene til en teoretisk beskrivelse relateret sig mere til forestillingen om semantiske genstande end til forestillingen om semantiske situationer. I de behandlinger af emnet der orienterer sig mod teorier om funktionelt sætningsperspektiv, er det også referencebegrebet der har stået i centrum. I ganske mange tilfælde rummer det indledende adverbialled et nominalt led, og referencen fra dette nominale led kan så fortolkes som den bærende kraft i sætningsspidsens funktion. Men er det alt hvad man kan sige om funktionen af disse adverbielle led? Hansen & Heltoft skriver: "Markering af interpersonel relation og subjektiv position er noget andet end markering af illokutionær ramme. Interpersonel relation vedrører etablering og opretholdelse af relation og tilbagemelding mellem afsender og modtager, subjektiv reservation er den talendes forbehold med at hæfte for sproghandlingens sandhedsværdi." (Hansen & Heltoft 2011 III: 1701). Det er i denne spænding mellem modusmarkeringen og funderingen af sætningen i forhold til samtalens rum at jeg mener at vi kommer i nærheden af problemet om "prosaens nerve".

En af Simon Borchmanns interessanteste ideer går på hvordan sætningen forholder sig til tekstens generelle topik, cf. Borchmann 2007. Han henviser til retorikkens toposbegreb, dvs. den afsøgning af tekstens emne der altid ligger forud for enhver fremstilling. En klassisk topos-analyse præsenterer en række forskellige måder at forholde sig til emnet på; jeg citerer fra *Silva Rhetoricae* (Burton 2007):

Definition:	Genus / Species
Division:	Whole / Parts – Subject / Adjuncts
Comparison:	Similarity / Difference – Degree
Relationship:	Cause / Effect – Antecedent / Consequence – Contraries – Contradictions
Circumstances:	Possible / Impossible – Past Fact / Future Fact
Testimony:	Authorities – Witnesses – Maxims or Proverbs – Rumors – Oaths – Documents – Law – Precedent – The supernatural
Notation and Conjugates	

Denne oversigt, der følger Ciceros fremstilling af topikken (Cicero u.å.), kan sammenlignes med Ole Tøgebys grundigt udbyggede skematik over topikken som emneorganisation (Tøgeby 2009). Hovedspørgsmålene i den vedrører spørgsmål om emnets identitet, om dets nærmeste beslægtede fænomener og om dets situering i konteksten, emner som hos Tøgeby udbygges grundigt.

Topikken er i Borchmanns forståelse en gruppering af emner, altså mulige referencepunkter for teksten, cf. Borchmann 2007: 60, eller med Ole Tøgebys ord: en spørgehorisont (Tøgeby 2009: 13). Men som man kan se, er der samtidig også inden for den klassiske retoriks forståelse af topikken en lang række situerende elementer, elementer som i indholdsmæssig henseende kan siges at være bedst repræsenterede af adverbielle konstruktioner. Situeringen i den opstilling jeg her har vist, omhandler tydeligvis relationer til andre sætninger i form af modsætninger, del-helhed-relationer osv., grundlaget for sætninger i form af henvisninger til evidentielle kilder, situeringen af sætningen i tid (og rum, må vi antage, selv om det ikke nævnes i oversigten), samt mulighed. I ontologisk henseende er der næppe noget i vejen for at se topikken i dens mest udfoldede version som en repræsentation af vores bevidsthed-om-verden, og dermed for at anse den for potentielt intersubjektiv; alle har en fornemmelse (i en eller anden udstrækning) af hvordan et emne kan belyses. Det er værd at minde om at Brøndals sætningsmodel (Brøndal 1932) lader sætningen tage udgangspunkt i en situering derved at sætningen placeres ved hjælp af elementet D, der defineres som en ‘tom ramme’. Der er tydeligvis en mere omfattende pointe bag Diderichsens begreber om ‘genstandsfundament’ og ‘situationsfundament’.

Det der sker ved en adverbial udfyldning af sætningspidsen, kan derfor ud fra disse overvejelser ses sådan at vi bevæger os længere ud i det topiske felt, at vi så at sige indleder en analyse af det emne der skal behandles i tekstsammenhængen, ved at der udpeges mulige sammenhænge som emnet indgår i – emnet her forstået i overensstemmelse med Borchmann og hele traditionen bagud som en størrelse som kan udpeges ved en reference. Der er tale om et område der kan betragtes som en generel forudsætning for samtalen; en kompetent samtalepartner kan formodes at kunne trække på en generel viden om hvad der kan siges om et emne. I den forstand er det en forudsat struktur, ‘gammel information’ med en traditionel formulering. Samtidig udgør skiftet en ændring i den konkrete fundering af teksten her-og-nu; nye aspekter drages ind og muliggør en udvidelse af samtalerummets bredde.

Min generelle tese om de adverbialle led er altså at de udgør en konkretisering af nye emneområder i samtalen, emneområder der hentes fra den generelle topiske struktur og dens forestilling om hvad der i almindelighed og generelt kan siges om et givet emne. Vi skal nu se på hvordan det udmøntes i sproglig praksis i talt sprog.

4. Resultater fra talesprogskorpuset

Det her benyttede talesprogskorpus er blevet til ved en række optagelser på fem skoler i Aarhus-området i perioden 2009-2012, dvs. fra børnene gik i første klasse til de gik i fjerde. Jeg inddrager her kun materiale fra legesituationer fra den seneste udskrevne årgang, dvs. materialet fra tredje klasse. Her blev de sat til at lave forskellige klippe-klistre-opgaver. De fleste af de børn vi optog, havde andre hjemmesprog end dansk, men på en af skolerne, som her kaldes Forstadsskolen, var ca. 60% af børnene vokset op med dansk som hjemmesprog.⁴ Selv om jeg ikke holder mig strikt til de børn der kun kan dansk, har jeg alligevel prøvet at sikre at bidrag fra flersprogede børn ikke falder ud af rammerne.

4. Disse oplysninger stammer dels fra vore egne observationer under arbejdet, dels fra kommunen. Kommunens kriterium var om børnene havde mindst én forælder med dansk som førstesprog. Hvis ingen af forældrene havde det, blev de regnet til gruppen af tosprogede. Man kunne derfor have en fremmedsproget forælder uden at blive regnet til gruppen af tosprogede. For flere af de ‘etsprogede’ børns vedkommende er vi temmelig sikre på at der fandtes en forælder med andet førstesprog end dansk.

I korpusset har jeg undersøgt forholdene på Forstadsskolen i perioden efterår 2010 til forår 2011 grundigere. Forstadsskolen ligger i en vestlig forstad til Aarhus og har ca. 60-65% elever af stampopulationen (etsprogede). I mine sonderinger har jeg ikke skelnet mellem elevkategorierne, men taget alt under ét. Andre analyser af materialet (Hagedorn & Jørgensen 2011, 2012) viser at der er bemærkelsesværdige kvantitative forskelle, men i kvalitativ henseende forekommer problemet mig mindre interessant.

4.1. Grammatiske forhold i materialet

Hvis man fokuserer på udfyldning af sætningsspidsen med andet end subjektet, er der tre hovedtyper af fundamentfeltsudfyldning der falder i øjnene når man gennemlæser materialet:

1. Tidslig markering, først og fremmest med de vagt deiktiske markører *så* og *nu*;
2. Anaforisk markering med principielt lette pronominer, *det*, *den* og *dem*
3. Anden markering, dvs. tungere nominale led, samt adverbielle led, rangerende fra egentlige indholdsled til deiktiske led som *her* og *der*⁵ (betonet)

Jeg vil gerne vise et par karakteristiske passager.

Lad os indledningsvis se på tunge fundamentfelter. Selv om vi ikke når op på cancellisprogets niveau, kan der alligevel forekomme nogle forsvarlige fundamentfelter, fx (12) eller (17). Desuden forekommer en hel del tunge led i ekstraposition, fx (14)-(16). En hel del er betingelsessætninger; alle genoptages de med det allestedsnærværende *så* (fremhævet nedenfor):

- (12) hvis nu faren han fik de der, kunne han ***så*** ikke få de små sorte? (Eft. 2010)

5. Det ser umiddelbart specielt ud at tidslige markører som *så* og *nu* er vage mens stedslige markører som (betonet) *her* og *der* klassificeres sammen med de mere indholdstunge adverbiale led. Grunden er at de tidslige *så*’er og *nu*’er normalt ikke indgår i semantiske oppositioner over for andre ord med umiddelbar pragmatisk relevant karakter; det gør *hér* og *dér* derimod tydeligt nok indbyrdes. Et kontrastbetonet *nu* (modsat øjeblikket lige før og lige efter, fx “*Nu springer han*”) hører til gruppe 3.

- (13) hvis du ikke må låne fra hende **så** bare bed (Forår 2011)
- (14) hvis du tegner på mit hår **så** siger jeg det til min far (Forår 2011)
- (15) ja E22 hvis du er ret klog **så** skulle du ikke have gjort det (Forår 2011)

Andre tilhører andre adverbialsætningstyper; også her bruges *så* konsekvent til genoptagelse:

- (16) [...] selvom du ikke spurgte mig **så** ved jeg det stadig ikke # (Forår 2011)
- (17) da vi fik lov til og spille lige det vi havde lyst til eller da det var frikvarter spillede du **så** [uforståeligt] (Forår 2011)
- (18) bare fordi du ikke må låne noget af din storesøster eller lillesøster eller # så lån fra [uforståeligt]

Der forekommer forholdsvis tunge adverbialer; også denne kategori genoptages lejlighedsvis med *så* eller andre lette elementer:

- (19) nej er du syg i hovedet? på ferie **der** skal man ikke have bøger med (Eft. 2010)
- (20) sådan, så galt gik det ikke (Eft. 2010)
- (21) endelig indrømmede hun noget rigtigt selv (Eft. 2010)
- (22) [...] den her vil jeg gerne klippe ud (Forår 2011)
- (23) [...] ellers **så** skal jeg gøre det (Forår 2011)
- (24) ej måske skulle vi sætte ham her (Forår 2011)
- (25) og her **der** er en pude til pigen

Endelig præsterer én informant (en pige af tyrkisk familie) foranstillede prædikativer:

- (26) så stor skal den være (Forår 2011)
- (27) så grim skal den ikke være (Forår 2011)

I disse uddrag, der stammer fra en periode hvor børnene er omkring 10 år gamle, har de altså tydeligt adgang til ret udviklet brug af fundamentfeltet og ekstraposition med tunge led og specielle typer.

En ganske særlig gruppe af eksempler er inkvitter, der ofte fungerer som modale elementer. Børnene leverer et udsagn og forholder sig derpå til dem

ved at hænge et modificerende inkvit på sætningen.⁶ Formelt set er der tale om at inkvitsætningen har hele den indledende replik i sit fundamentfelt (inkvitelementet understreget):

- (28) de filmer os tror jeg (Eft. 2010)
 (29) nu bliver den blå altså ødelagt tror jeg nok (Eft. 2010)
 (30) det er jeg stadig tror jeg da (Forår 2011)

Denne konstruktion er af en ganske særlig natur; jeg inddrager den i det følgende hvor den forekommer, men i forhold til semantikken og pragmatikken i fundamentfeltsudfyldningen udgør den et mønster for sig; det anhangte inkvit skal snarere forstås som et diskursmodificerende element, sml. Heltoft 1990, 1991.

4.2. Sætningsspidsen i samtalsituationerne

Lad os kigge på nogle regulære dialogpassager for at se hvordan fundamentfelt og ekstraposition bruges i samspil med andre konversationsmekanismer. Fundamentfelter med anden udfyldning end subjektet er understreget (E02 og E16 er etsprogede; E06 og E22 er flersprogede):

- (31) **Sudoku (Eft. 2010)**⁷
 1/ E22: [det er sudoku
 2/ E06: [# [gisp]
 3/ E16: [ja det er sudoku; det kan de små da ikke finde ud af
 4/ E06: [# ej det er den her
 5/ E22: [jamen
 6/ E16: jo det er stadigvæk børnebøger; kan du ikke se det det dér?
 det er ikke til voksne

6. Denne konstruktion er behandlet grundigt af Jonas Blom (Blom 2012). Han betoner heri det modale præg og inkvitsætningens karakter af diskursmarkør.

7. I udskrifterne betegner klammer (\lceil \rfloor) overlappende ture; delvist overlap er vist i partitur. Tegnet # markerer en pause uanset længde. For at anonymisere børnene optræder de som 'E' (for 'elev') plus løbenummeret fra undersøgelsesprotokollen. Lige løbenumre er (som i cpr-registeret) piger, ulige drenge. Med mindre jeg udtrykkeligt gør opmærksom på det, er børnene etsprogede.

- 7/ E02: [nej [latter] de er for små synes jeg
 8/ E06: [# tror du
 9/ E16: [[tsk]
 10/ E16: sådan noget kan de godt finde ud af; så får de bare hjælp af
 deres mor og far
 11/ E02: sådan nogle små nogen
 12/ E22: mm

I denne situation er børnene i gang med en klippe-klistre-opgave, hvor de skal sende en familie på skiferie og give dem det rigtige udstyr med. Gruppen skal have truffet en afgørelse om hvor vidt familien skal have nogle sudokubøger med til børnene. Sagen afgøres af E16 (etsproget) i tur 10; egentlig bragte hun også problemet op i tur 3. I indledningen til tur 10 refereres hele problemsstillingen, om børn i den alder kan spille sudoku, med “sådan noget”, altså en bagudvendt sammenfattende reference; forholdsvis kompleks, men ikke virkelig speciel. Interessant er derimod formuleringen af argumentet for at sudoku er brugbart. Selve indvendingen genoptages ikke, men det er den der refereres til indirekte med det sekventielle *så*, der markerer at hvis problemer opstår, er de til for at forældrene løser dem. I begge tilfælde tjener den markante udfyldning med adverbelle led til at understrege at sagen er afgjort. Og afgjort er den, selv om tur 11 og 12 nok må klassificeres som mukken i krogene. E16’s afgørelse står principielt ved magt.

Undervejs har der været et par andre typer. E16 udpegede selv problemets eksistens i tur 3 ved først at nævne temaet sudoku og derpå eksplicitere hvori problemet består, i en sætning der starter med en pronominal reference der ikke er subjekt. Det er interessant nok at se at problemet vækker genklang hos de andre, hvorefter E16 selv fejer det væk. I en parentes nævner jeg lige tur 7, som formentlig ikke er en rigtig fundamenttype, uanset inversionen i den efterhængte inkvitsætning, sml. ovenfor.

Det næste afsnit indeholder kun få eksempler, begge på pronominal genoptagelse, men de er prægnante. I samtalen deltager tre børn med dansk som førstesprog (pigerne E12 og E14, samt drengen E05) og én uden, nemlig pigen E24 (et emne der også tematiseres undervejs). Det er et barn med dansk som førstesprog der begår den fejl der udløser hele reaktionen i sekvensen, i tur 4.

(32) **Danskere med bleer (Eft. 2010)**

- 1/ E24: de skal også have bleer med, skal de ikke?
 2/ E05: bleer hvorfor?
 3/ E14: [jo de er babyer
 4/ E12: [# de er da ikke så lille
 5/ E14: [de er ikke små
 6/ E05: [så små
 7/ E12: så små så da
 8/ E14: [altså du har heller ikke lært at tale ordentligt
 9/ E12: [jo jo det har jeg
 10/ E05: ha du er ikke dansker
 11/ E12: [jo jeg er
 12/ E05: [nej hun er araber og japaner og sådan noget [latter]
 13/ E14: [jo hun er
 14/ E12: [nej [latter] [uforståeligt]
 15/ E14: [[uforståeligt]
 16/ E24: [nej jeg er araber
 17/ E05: [det sagde E14 selv
 18/ E14: nej [leende]
 19/ E05: [jo hun gjorde så
 20/ E12: [# hvornår har jeg sagt det? #
 21/ E14: [ja hvornår har hun sagt det? # i dag? #
 22/ E05 [# det sagde du derovre i SFO'en da I skulle vise det
 der powerpoint show # nej
 23/ E14: [én dag tror jeg jeg har sagt det; nej det har jeg aldrig sagt #
 24/ E12: [# hun er altså dansker # # skal vi have nogen af dem? de
 skal have en hjelm hver

Passagen demonstrerer det lille grammatiske træk at hele propositionen i den foregående replik kan genoptages med *det* (tur 9 og 21). Derudover demonstrerer passagen blandt meget også latensen i sprogsituationen. Det er stigmatiseret at sige *lille* i stedet for *små*. Der uddeles straks verbale tæsk af den mest politisk ukorrekte type, og det interessante er at den vitterligt ikke-danske pige E24 i tur 16 prøver at trække tordenskyen i sin retning, uden held, som man ser.

Brugen af *så* illustreres i de to næste passager. I den første optræder drengen E01, der er af somalisk herkomst, samt en pige (E02) og en dreng (E03) af stampopulationen:

(33) ***Så skal man ikke invitere vampyrer derind (Forår 2011)***

- 1/ E01: [latter]
 2/ E03: [okay kan man bade inde i E02?> #
 3/ E02: [latter] #
 4/ E01: [ja [latter-] [uforståeligt] blod [latter] i hendes krop #
 5/ E03: [fnis] #
 6/ E01: så skal man bare [uforståeligt]
 7/ E03: så skal man ikke invitere vampyrer derind så er der ikke mere vand [tvivl] til os andre

Det er tydeligt at drengene har noget for med pigen. I replikkerne før udsnittet har E03 hævdet at E02 ligner et billede af et hotel i det blad de klipper ud af. I tur 2 rejser E03 så et åbenlyst absurd problem, nemlig om man kan bade inde i pigens krop. (Der hentydes til den angivelige lighed mellem pigen og hotellet; derudover er der et klart sexistisk aspekt af passagen, men jeg behøver næppe påpege det i detaljer.) I tur 4 uddrager E01 konsekvensen af problemet, formodentlig at man i givet fald skal bade i blodet. Den får så endnu et tvist i tur 7. De to sætninger der indledes med *så*, drager konsekvenser af den absurde tankegang, og anvendelsen af *så* i sætningsspidsen er i begge tilfælde interessant ved at være en tydelig markør for at den tænkte situation får en drejning i en anden retning. Det er en skam at E01's tur 4 ikke har kunnet transskriberes bedre; men når man hører passagen, lyder det ikke som han anvender *så* på dette sted.

(34) ***Familien skal drikke sig fuld (Eft. 2010)***

- 1/ E05: de skal også have øl med #
 2/ E05: [nej for helvede #
 3/ E14: [# og så skal alle fire drikke sig fulde #

I denne lille sekvens ser vi konsekvens-*så* i brug. Måske i al uskyldighed foreslår E05 at familien, inkl. de to børn, skal have øl med, og E14 griber muligheden og foreslår at de alle fire skal drikke sig fulde. Dette *så* har ingen antecedent; det angiver så at sige hvordan realisation følger af mulighed.

- 4/ E19: E13 se der
 5/ E23: ah
 6/ E15: [[latter] # nu er hun død #
 7/ E13: [[latter] # #der hun skal ikke svine #

Passagen opstår i forbindelse med udklipningen fra aviserne. Åbenbart er de kommet til at klippe i nogle af de figurer de ville have brugt, og det bliver så koblet til hele cutter-problematikken, som de åbenbart er orienterede om alle sammen, men som vist i øvrigt er dem ligegyldig, siden de tager det fra denne vinkel (passagen er meget længere end dette udsnit, og der bruges en del verbal fantasi på forhåndet). Igen er det en overgang der markeres med det foranstillede adverbial, nemlig den fiktive kvindes død.

Den sidste passage jeg vil vise noget fra, er et interessant tilfælde. Det er to flersprogede børn, en dreng af vietnamesisk oprindelse (E19) og en pige af tyrkisk (E20). Historien bag situationen er at drengen ofte var stærkt forstyrrende under optagelserne; den eneste der kunne holde ham nogenlunde rolig undervejs, var den tyrkiske pige, men det er tydeligt at der skal forhandles hele vejen igennem for at sikre ro i lejren.

(37) ***Der skal være en kiosk (Forår 2011)***

- 1/ E19: [og alt skal være drengetøj; der skal ikke være noget pigetøj #
 2/ E20: [# jo E19 # [det er ikke kun dig #
 3/ E19: [# ej så ser det for grim ud # [uforståeligt]
 4/ E20: der skal i hvert fald være en kiosk bebe
 5/ E19: nej
 6/ E20: så må du bestemme alt selv
 7/ E19: okay
 8/ E20: yay og den skal hedde kiosk femogtyve
 9/ E19: okay
 10/ E20: sådan så må du bestemme alt #
 [...]
 11/ E19: jeg har jo sagt den skal hedde kiosk bullabulla
 12/ E20: nej den hedder Hollywood
 13/ E19: [kiosk bullabulla #
 14/ E20: [fordi jeg satte... # nej [ekspressivt]
 15/ E19: kiosk bullabulla
 16/ E20: kiosk

- 17/ E19: ja kiosken skal ikke hedde kiosk femogtyve [den skal [uforståeligt] #
- 18/ E20: [jo den skal hedde #
så må du bestemme alt
- 19/ E19: [okay [uforståeligt] okay okay [uforståeligt] så gør jeg det [uforståeligt] #
- 20/ E20: # hvis du ikke skriver kiosk femogtyve #
- 21/ E20: og jeg # og du skal tegne pæn ; hvis du ikke tegner pæn så bestemmer jeg
- 22/ E20: så kan du ikke bestemme
- 23/ E20: hvis du så tegner kiosken pæn så må du bestemme
- [...]
- 24/ E19: kiosk # der er et l med
- 25/ E20: nej
- 26/ E19: jo
- 27/ E20: jeg bestemmer # der er ikke l med
- 28/ E19: okay så skriver du det
- 29/ E20: [jeg skal lave huset så #
- 30/ E19: [# så skriver jeg her #
- 31/ E19: kiosk # hvordan skriver man til kiosk så? # k o
- 32/ E20: ko ja [ekspressivt] ej # kiosk # ja

Forhandlingen kører temmelig stærkt frem og tilbage. Man kunne tro at pigen var i defensiven i de første 10 linjer; i hvert fald stiller hun sig ret ydmyg an og lover to gange (tur 6 og 10) drengen at han må bestemme. Løftet afgives med en implicit betingelsessætning: '[Hvis jeg får min vilje], så må du bestemme'. Formuleringen viser klart at hun har sansen for forhandlingen i sproget. Hun siger ikke 'Du bestemmer', men henviser med det foranstillede *så* tydeligt til betingelsen. Det er lidt af det samme mønster man ser i passagen fra tur 11 frem mod 20. Igen har pigen et ønske som hun denne gang afnøder drengen ved at love ham at han skal få lov til at bestemme i det videre arbejde. Når man så kommer ned til tur 20-23, kan man se hvordan hun klart opkaster sig til dommer over drengens tegnepræstation, og hvordan hans adgang til at bestemme suverænt afhænger af hvorvidt hun er tilfreds eller ej. Her er drengen helt klart kommet i defensiven; pigen bestemmer. Også i det videre forløb har pigen åbenlyst kontrollen, fx i diskussionen om hvorvidt der er l i ordet 'kiosk' (tur 24-27). Her er der ikke noget *så*; det hedder lige ud af posen

“Jeg bestemmer”. Denne klare manifestation fra hendes side følges så op af yderligere nogle forhandlinger hvor *så* indgår som markør af følge eller konsekvens. Drengen afgiver pennen med tur 28, hvilket får pigen til at slå igen med endnu en tur (tur 29), hvor *så* er forvist til slutpositionen, men i øvrigt har samme effekt, nemlig at markere at hvis hans ønske skal gennemføres, har hun også et ønske. Svaret i tur 31 er at han stikker piben ind og skriver ordet “*kiosk*” efter hendes diktat.

Når E19 normalt opførte sig ordentligt i E20's selskab, var grunden givetvis at hun havde den evne vi ser her, til at forhandle med hans ego og trodse ham når han kørte for groft frem. Det der er syntaktisk og pragmatisk interessant, er hvordan ordet *så* faktisk er et centralt redskab i hele udvekslingen, hvor hun hele tiden forholder sig til hans ønsker ved at markere at de kun kan realiseres på hendes præmisser.

5. Konklusion

Jeg har prøvet at vise hvordan udfyldningen af sætningsspidsen er et kompleks anliggende i dansk. Der indgår mange forskellige faktorer af semantisk og pragmatisk art, og noget af det væsentligste er nok i virkeligheden hvordan pladsen kan anvendes til en udvidelse og dimensionering af det emne er tales om. Denne dimensionering sker principielt ved hjælp af de adverbelle udfyldninger. Det er også interessant at se hvordan udfyldningen af sætningsspidsen faktisk indgår som en væsentlig ressource i struktureringen af samtalsituationer. Det er børn i 10-årsalderen der har leveret den centrale empiri i artiklen. Selv om de stadig må betragtes som i gang med at opbygge deres modersmål, er det interessant at se at de behersker temmelig komplekse typer, og at de formår at anvende skiftet mellem genstandsreference og adverbial markering som retorisk pointe. Det gælder selvfølgelig *a fortiori* for de tosprogede børn, der hyppigt demonstrerer kompetencer på dette felt på samme niveau som de etsprogede.

Henvisninger

- Blom, J. (2012). Sagde vores udsendte reporter – om efterstillede afførsler i radio og tv, i Hansen, I. Schoonderbeek & P. Widell (red.): 12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012, 73-84.
- Borchmann, S. (2007). Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau, i P.

- Widell & H. Jørgensen (red.) *Det bedre argument. Festskrift til Ole Tøgeby på 60-årsdagen*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 53-83.
- Brøndal, V. (1932). *Morfologi og Syntax*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest November 1932.
- Burton, G. (2007). *Silva rhetoricae: The Forest of Rhetorics*, hentet på rhetoric.byu.edu 23.9.2012.
- Buhl, L. (2004). Tilegnelse af inversion i fremsættende sætninger i dansk som andetsprog. En analyse af et undervisningsmateriales behandling af inversion i fremsættende sætninger og af 10 andetsprogslearneres arbejde med materialet. Speciale, Aarhus Universitet.
- Cicero, M. T. (u.å.). *Topica*, hentet 3.1.2013 på <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/topica.shtml>, eng. overs. *The Treatise of M.T.Cicero on Topics* (overs. af C.D. Yonge), hentet 3.1.2013 på <http://www.classicpersuasion.org/pw/cicero/cicero-topics.htm>
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Diderichsen, P. (1936). Prolegomena til en metodisk dansk Syntax, i Spang-Hanssen, E., V. Brøndal & J. Brøndum-Nielsen (red.) *Forhandlinger paa det ottende nordiske Filologmøde i København den 12-14 August 1935*. København: J. H. Schultz Forlag: 41-46; nu også i *Helhed og Struktur*, Kbh. 1966.
- Diderichsen, P. (1941). *Sætningsbygningen i skaanske Lov*. København: Ejnar Munksgaard.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Hagedorn, K. & H. Jørgensen (2011). *Rapport nr. 2: Morfologi, syntaks og samtalekompetence*. Forskningsrapport, Aarhus Universitet.
- Hagedorn, K. & H. Jørgensen (2012). *Rapport nr. 4: Udviklingstendenser i morfologi, syntaks og samtalekompetence*. Forskningsrapport, Aarhus Universitet.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. I-III. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn, i Galberg Jacobsen, H. (red.) *Selskab for nordisk filologi, årsberetning 1987-89*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 26-45.
- Heltoft, L. (1991). Talesproget tale, i Kunøe, M. og E. Vive Larsen 3. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, 126-143.
- Jørgensen, H. (2000): *Indføring i dansk sætningsbygning*. Kompendium, Aarhus Universitet, hentet 15.1.2013 på <http://nordisk.au.dk/fileadmin/www>.

nordisk.au.dk/forskning/forskningspublikationer/artikler_online/syntaksbog_nybraendt_sept_08.pdf

Jørgensen, H. (udk. a). Adverbialernes ordfølge ifølge Mikkelsen. Udk. i akterne fra seminaret “Mikkelsens Ordføjningslære bliver 100 år”.

Jørgensen, H. (udk. b). Lille bidrag til beskrivelsen af positionen foran det finitte verbum i danske helsætninger. Udk. i festskrift 2013.

Mikkelsen, K. (1911). *Dansk ordføjningslære*. København: Lehmann og Stage.

Smidt, H. Raben (1971). Udfyldning af fundamentfelter i moderne dansk normalprosa. Materiale: avistekster. Upubl. speciale, Københavns Universitet, danskstudiet.

Tøgeby, O. (2009). *Steder i bevidsthedens landskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.